

Peter Kos

MARKOMANSKE VOJNE — NUMIZMATIKA IN ZGODOVINA

Referat na posvetovanju o zgodovini denarstva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana 11. in 12. decembra 1984.

Pred obravnavo glavne teme prispevka, ki naj prikaže doprinos numizmatične analize proučevanju enega najbolj odmevnih dogodkov prvih dveh stoletij, markomanskih vojn, naj na kratko orišem denarni sistem na področju imperija v tem času ter povsem ilustrativno na nekaj primerih prikažem tedanjo kupno moč denarja.

Osnovni nominal v prvih dveh stoletjih principata je bil zlatnik, aureus, katerega vrednost v srebru je bila enaka 25 denarijem, oziroma v bronu 100 sesterceem (to je tedaj bronasti novce najvišje vrednosti), 200 dupondijem ali 400 asom. Kot kaže analiza strukture denarja v obtoku v prvih dveh stoletjih na slovenskem ozemlju, pa tudi v imperiju, je bil delež zlatnikov v vsakodnevnem denarnem obtoku antičnega mesta ali zaselka razmeroma skromen.¹ V drugem stoletju so bili srebrniki (denariji) udeleženi v obtoku z 20 do 50 %, odvisno od ekonomske moči mesta (v drugem stoletju je na primer delež srebrnikov v denarnem obtoku Celeje 50—60 %, na prostoru Pojtvijone 20 %).² Preostali delež odpade na bronaste novce, med katerimi so sesterci in asi zastopani v približno enakem razmerju, kar je razumljivo glede na njihovo pogosto vsakdanjo rabo.

Podatkov (predvsem avtentični so epigrafski spomeniki), ki bi govorili o cenah in zasluhkih v tem času, je razmeroma malo, vendar dovolj, da si moremo ustvariti o njih predstavo. Navajamo predvsem podatke o življenjskih stroških povprečnega prebivalca mesta ali zaselka. Ti kažejo, da je posameznik izdal za dnevni obrok kruha 2 asa, za vino 1. do 2 asa, za dnevni obrok sira 1 as in za olje prav tako 1 as. Amfora prostornine 26 litrov srednje kvalitetnega vina je stala 15 sestercev. Modius žita (prostornina 8,7 litra) je stal v Egiptu v drugem stoletju okoli 4 sesterce, kar je razumljivo, saj je bil Egipt rimska žitnica. V Rimu, kot enem najdražjih mest, je stal modius žita tudi preko 12 sestercev. Cene žita so nihale tudi glede na letino in čas prodaje. Tik pred novo žetvijo, ko so bile stare zaloge že pri kraju, je stal modius žita že preko 20 sestercev. V Rimu je amfora dobrega vina stala tudi do 1000 sestercev.

Poznan je gostilniški račun iz Asernija v Italiji, ki je za večerjo z mesom in vinom, za hrano za osla ter za dekle za čez noč znesel 13 asov. Meso je bilo tedaj seveda za marsikoga razkošje in vsakdanji jedilnik bolje ilustrira napis na oljenki iz Pojtvijone: vino, kruh in redkvica, revežu večerjica.

Vstopnina za kopol za moškega je bila 1 as, za ženske 1 as in pol.

Poznane so nekatere cene domačih živali. Tako je bilo treba za vola odšteti 115 sestercev, za jagnje 14 sestercev. Odojek je stal 20 sestercev. Največ je, razumljivo, stala mula kot osnovno delovno in prevozno sredstvo, 1600 sestercev, v Rimu celo do 10.000 sestercev.

Svetilka je stala 1 as, vedro 9 asov.

Za moškega sužnja v Herkulanu je bilo treba odšteti med 900 in 4000 sesterci, pač glede na njegovo kvalifikacijo. Ženska sužnja v Raveni je stala 2500 sestercev, otrok 820 sestercev. Kuhar je stal 2700 sestercev, gladiator 4000 sestercev.

Ilustrativni so podatki o zasluhkih za nekatere poklice. Sluga duumvira (funkcija, ki nekako odgovarja mestnemu županu) v španskem mestu Urso je na leto prejel plačo 1200 sestercev. Sluga edila je dobil 800 sestercev, arhivar v istem me-

¹ Prim. P. Kos, Denarni obtok na prostoru jugovzhodnih Alp (300 pr. n. s. — 1200) (= Situla 24), Ljubljana 1986, 57 ss.

² P. Kos, op. cit. 70, 71.

stu le bornih 300 sestercev. Vojak — pretorijanec je ob koncu drugega stoletja letno zaslužil 4000 sestercev. Podatki kažejo, da so za ureditev nagrobnika izdali od pol do enoletno plačo (2000 do 4000 sestercev). Oficirske plače so bile precej višje, med 60.000 in 80.000 sesterci.³

Našteli smo le nekaj podatkov, ki se v glavnem nanašajo na povprečne socialne sloje v mestih. Na deželi je bilo življenje daleč cenejše in lažje. Zato ni čudno, da se v drugem stoletju osnovani državni prispevki (alimenta) za otroke nanašajo predvsem na mestno prebivalstvo. Denarna nadomestila so v času Hadrijana znašala na mesec za dečka 16 sestercev, za deklico 12 sestercev. Nezakonski otroci so dobili nekoliko manjši znesek. Dečki so to nadomestilo prejeli do 18. leta, deklice do 14. leta starosti. Denar za alimenta so prispevala posamezna mesta, dobila pa so ga v obliki 5 % obresti na posojila, ki so jih dajala zemljiškim posestnikom v višini 8 % ocenjene vrednosti zemljišča. Država je s tem na eni strani podpirala poljedelstvo v Italiji (posojila z niskimi obrestmi), na drugi strani pa je skušala z denarno podporo povečati število rojstev.⁴

Na drugi strani je pri velikem številu veleposestnikov in visokih državnih in mestnih uradnikov dokumentirana vrednost njihovega premoženja v višini več milijonov sestercev. Samo za primer naj navedemo, da je vrednost premoženja dveh zdravnikov konec prvega stoletja znašala 30 oziroma 20 milijonov sestercev. Oče pisatelja Apuleja je imel premoženje v višini dveh milijonov sestercev.⁵

Iz podatkov o cenah in zasluških je mogoče videti, kako majhen delež denarja, ki je bil nekoč v obtoku v mestih in zaselkih na področju jugovzhodnih Alp, je mogoče danes dokumentirati. V Ptujju je na primer vsega dokumentiranega denarja iz obdobja 21 let Hadrijanove vladave — preračunanega na sesterce — le 152 sestercev ali približno 7 sestercev na leto, iz časa 23 let vladave Antonina Pija 187 sestercev ter iz obdobja 19 let vladave Marka Avrelija 175 sestercev.⁶ Kljub temu neznatnemu delcu dokumentirane denarne mase, ki je bila nekdanj v obtoku na določeni lokaliteti, pa analiza sporadičnih najdb novcev kaže, da le-te odražajo gibanja v denarnem obtoku. Opazovati je namreč mogoče večji ali manjši dotok denarja v neko naselje ali celo prekinitev dotoka, kar je lahko odraz imperialne finančne politike ali pa zgolj posledica delovanja lokalnih ekonomsko-političnih faktorjev. Šele objektivna analiza v sklopu najširše primerjave denarnega obtoka v imperiju nam omogoča ugotavljanje vzrokov za njegovo upadanje in naraščanje. Pri tem je mogoče ugotoviti, da je danes dokumentirani antični denarni obtok dokaj občutljiv pokazatelj ekonomsko-historičnih dogajanj na nekem prostoru. Prav kritična interpretacija teh gibanj ter obravnava zakladnih novčnih najdb predstavlja doprinos numizmatike antičnemu zgodovinopisju.

Skušajmo to prikazati na primeru vprašanja, kako se v denarnem obtoku prve polovice drugega stoletja odražajo markomanske vojne.

Avgustovim osvajanjem v začetku prvega stoletja na Renu in v Podonavju je sledilo razmeroma dolgo obdobje stabilizacije in relativnega miru, ki je bilo kratkotrajno prekinjeno z državljansko vojno leta 69. Šele v šestem desetletju drugega stoletja začno zaradi priseljevanja novih plemen v zaledju germanska in sarmatska plemena na mejah imperija prvič resno ogrozati njegovo varnost. Pripravljale so se markomanske vojne.⁷

³ Podrobnosti pri S. Mrozek, *Prix et rémunération dans l'occident romain*, Gdansk 1975. R. Duncan-Jones, *The Economy of the Roman Empire*, Cambridge 1974.

⁴ R. Duncan-Jones, op. cit., 291 ss.

⁵ R. Duncan-Jones, op. cit., 343 ss.

⁶ P. Kos, *Denarni obtok*. Tab. 10 in 11.

⁷ Najvažnejša literatura o markomanskih vojnah: W. Zwickler, *Studien zur Markussäule I* (Arch.-Hist. Bijdragen 8), Amsterdam 1941, 150 ss. A. Degraffi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana* (= Diss. Bern. I 6), Bern 1954, 118 ss. J. Fitz, »Der markomannisch-quadische Angriff gegen Aquileia und Opitergium«, *Historia* 15, 1966, 336 ss. A. R. Birley, »The Invasion of Italy in the Reign of M. Aurelius«, *Provinciae*, Festschrift f. Rudolf Laur-Belart, Basel-Stuttgart 1968, 214–225. Id., *Mark Aurel*, München 1977, 427 ss. J. Saseł, »Über Umfang und Dauer der Militärzone Praetentura Italiae et Alpium zur Zeit Mark Aurels«, *Museum Helveticum* 31, 1974, 225–233. Glej tudi H. W. Böhme, »Archaeologische Zeugnisse zur Geschichte der Markomannenkriege (166–180 n. Chr.)«, *Jahrbuch des Röm. Germ. Zentralmuseums Mainz* 22, 1975, 153–217.

Germsko nevarnost je rimski generalni štab takoj ocenil in leta 165 v Italiji formiral dve novi legiji, drugo in tretjo Italiko, stacionirani nato v Noriku in v Retiji. Z njima je načrtoval ofenzivo proti obmejnim germanskim plemenom, ki so silita v imperij. Le-ta so ga prehitela. Že leta 166 ali 167 je vdrlo kakih 6000 Langobardov in Obijev v Panonijo. Rimske konjeniške enote so jih zavrnilo. Že leta 167 ali 168 (leto invazije je sporno, saj ga Zwickler postavlja šele v leto 170/171)⁸ so Kvadi in Markomani s koalicijo zaveznikov vdrli v Panonijo in preko današnjega slovenskega ozemlja v severno Italijo vse do Verone. Oblegali so Akvilejo in razrušili Opitergij (Oderzo). Da se to ne bi ponovilo, je štab izgradil vojno obrambno cono, **praetentura Italiae et Alpium**. Tedaj je bila druga italska legija predstavljena v tabor Ločica pri Celju. **Praetentura** je obsegala področje od mesta Forum Iuli (Čedad) do zaledja Tergesta (Trst) in Celeje (Celje) ter vmesni emonski ager.⁹ Leta 168 sta se vladarja Lukij Ver in Mark Avrelij nastanila v Akvileji, da bi nadzorovala priprave za odhod nove armade v ofenzivo. Spremljal ju je tudi Galen, imenovan za vodjo zdravstvene službe.¹⁰ K vsemu je namreč tedaj izbruhnila kuga, ki so jo konec šestdesetih let v severno Italijo in na Balkan zanesli vojaki iz vzhoda. Kaže, da ji je leta 169 Lukij Ver podlegel. Ofenzivo je nato osebno vodil Mark Avrelij, leta 170 iz Sirmija (Sremska Mitrovica), leta 171 iz Karnunta. Boji so trajali vse do smrti Marka Avrelija leta 180.

Germska invazija, predvsem nenadni markomanski vpad do severne Italije, naj bi po interpretaciji arheologov povzročila uničenje vrste mest. Porušen naj bi bil Karnuntum, požgana Flavija Solva (Lipnica).¹¹ O usodnem napadu naj bi pričale desetine novčnih zakladnih najdb, ki jih lastniki niso nikoli več izkopali.¹² Posledica naj bi bila izrazita cezura v kulturnem in gospodarskem razvoju mest tudi na prostoru jugovzhodnih Alp.¹³

Nekritične ugotovitve Rudolfa Nolla o večjem številu zakladnih najdb tudi s področja Slovenije, ki naj bi odražale vojno, so bile takoj po objavi argumentirano zavrjene.¹⁴ Če ponovno analiziramo novčne zakladne najdbe s področja jugovzhodnih Alp, ki jih je Noll povezoval s temi dogodki (kritična analiza naj bi ugotovila, kolikšen delež prvotnega zaklada je ohranjen in postavila **terminus post quem** zakopa najdb oziroma najmlajši novček v sklopu najdbe), moremo ugotoviti, da je pri večini zakopov iz tega časa ohranjeno manj kot 50 % prvotne najdbe, kar onemogoča kakršnokoli resno analizo.¹⁵ Pri preostalih pa je **terminus post quem** za zakop treba iskati bodisi sredi vlade Antonina Pija ali sredi sedemdesetih let drugega stoletja, ko je neposredna nevarnost v jugovzhodnih Alpah že minila.¹⁶ Zgolj leta 168 zakopano najdbo Gummern pri Beljaku je mogoče časovno povezati z markomanskim vpadom.¹⁷ Ugotovimo lahko, da vpad Kvadov in Markomanov ni povzročil zakopov dragocenosti in premoženja v taki meri, da bi le-ti presegali zakope v drugih, relativno mirnih, obdobjih.

Večje število zakladnih najdb iz tega obdobja imamo le na širšem področju Karnunta, ki jih moremo povezati z nedvomno kritično situacijo na obmejnem področju, ki je trajala več let.

In kaj pokaže analiza sporadičnih najdb novcev Marka Avrelija iz Emone (Ljubljana), Celeje (Celje), Pojtovijone (Ptuj) in Flavije Solve (Lipnica)? Novce Marka Avrelija je namreč mogoče datirati na leto natančno, zato lahko precej dobro

⁸ W. Zwickler, op. cit., 160.

⁹ J. Šašel, op. cit. (op. 7).

¹⁰ Prim. J. Šašel, »Galenova navzočnost in delo na slovenskem prostoru«, *Zdravstveni vestnik* 53, 1984, 515–518.

¹¹ W. Modrijan, *Schild von Steier* 9, 1959–1961, 22. G. Alföldy, *Noricum*, London 1974, 154. E. Hudeček, »Flavia Solva«, *ANRW* II 6, 1977, 464. W. Schmid, *BRGK* 15, 1923/24, 225. Id., *JÖAI Bbl.* 19–20, 1919, 139.

¹² R. Noll, *Arch. Austr.* 14, 1954, 43–67.

¹³ Tako B. Saria, *Historia* 1, 1950, 446.

¹⁴ H. Gebhart, K. Kraft, H. Kütthmann, P. R. Franke, K. Christ, *JNG* 7, 1956, 68 ss. E. Swoboda, »*Rex Quadis Datus*«, *Carnuntum Jahrbuch* 1956, 5–12.

¹⁵ Podrobnosti o sestavi posameznih zakladnih najdb glej P. Kos, *Denarni obtok* 83–85.

¹⁶ Npr. najdba Ostriach zaključuje leta 157/158, najdba Ulaka leta 173/174 in najdba Sv. Marjeta pri Skofji vasi leta 174/175; podrobno P. Kos, *Denarni obtok* 85 ss.

¹⁷ G. Dembski, »Die antiken Münzschatzfunde aus Österreich«, *Num. Zeitschrift* 91, 1977, 18.

spremljamo dotok denarja na posamezno lokaliteto tekom posameznih let njegove vlade. Upoštevati je sicer treba zamudni faktor oziroma dejstvo, da je novce iz kovnice prišel na določeno področje šele nekaj časa po izkovanju, vendar nam leta 166 kovani denarij Lukija Vera iz Ločice (vojaški tabor je bil ustanovljen v času med 168—171) kaže, da je zamudni faktor zanemarljiv.¹⁸

Če vzamemo za primerjalno osnovo veliko skupno število novcev Marka Avrelija iz Karnunta, je mogoče ugotoviti stalen dotok denarja skozi vsa obdobja vlade tega cesarja. V večji meri so zastopani novci, kovani po letu 170, kar je predvsem odraz imperialne finančne politike oziroma povečanja denarne mase, ki je bila dana v obtok kot posledica finančnih potreb za kritje vojne za Markomani. V Karnuntu ni mogoče ugotoviti nikakršne prekinitve v denarnem obtoku in s tem posredno tudi prekinitve poselitve ne.¹⁹

V Flaviji Solvi kaže denarni obtok v tem času podobne tendence, kot smo jih ugotavljali v Karnuntu — stalen dotok denarja, ki po letu 170 poraste. Prekinitve, bi bilo mogoče zaznati v letih 164—168, vendar je lahko posledica skromnega števila novcev Marka Avrelija na lokaliteti. Arheologi ugotavljajo na osnovi neprepričljivih dokazov, da je bilo mesto v času markomanskih vojn do tal porušeno in požgano.²⁰ Numizmatično je prizadetost mesta konec šestdesetih let drugega stoletja dopustna, na vsak način pa analiza kaže, da se je že kmalu po letu 170 naselbina razvijala z isto intenzivnostjo kot pred vpadom.²¹

V Pojtvijoni je denarni obtok konstanten in enakomerne intenzivnosti, ki se poveča po letu 170. Prizadetosti mesta numizmatično ni mogoče zaslediti.

Nasprotno je mogoče na osnovi novčnih najdb iz Emone ugotoviti manjšo intenzivnost novcev, kovanih po letu 170, iz česar je mogoče sklepati na zmanjšano intenzivnost poselitve. Delna prizadetost mesta kot posledica markomanskega vpada je mogoča.

Na področju Celeje moremo opazovati stalen dotok denarja Marka Avrelija samo do leta 165, ko je skoraj povsem prekinjen za 15 let. Zelo verjetna je precejšnja prizadetost mesta kot posledica napada barbarskih plemen.

Analiza sporadičnih novčnih najdb potemtakem kaže izrazito prizadetost v tem času le na področju Celeje ter manjšo delno prizadetost Emone. Upošteva je zamudni faktor bi lahko skleпали na osnovi gornje analize in na osnovi zakopa zakladne najdbe Gummern, da so Markomani prodirali preko našega ozemlja kmalu po letu 168 ali 169. Barbarska plemena so se večjim mestom (kot je Karnuntum ali Pojtvijona) očitno ognila oziroma jih brezuspešno oblegala (kot Akvilejo). Zakopa novčnih zakladnih najdb v izrednem številu ni mogoče dokumentirati. Numizmatično je mogoče zaslediti hitro konsolidacijo v življenju prizadetih mest in o usodni prekinitvi v kulturno-gospodarskem razvoju tega področja ni mogoče govoriti.

Zusammenfassung

MARKOMANNENKRIEGE — NUMISMATIK UND GESCHICHTE

Peter Kos

Der Verfasser gibt eine kurze Übersicht zum Geldumlauf im zweiten Jahrhundert auf dem slowenischen Gebiet und versucht aufgrund einer detaillierten Analyse von numismatischen Schatzfunden oder sporadischen Münzenfunden anschaulich zu zeigen, was und in welchem Maße die Numismatik als ein sekundärer Wissenschaftszweig der Geschichte zur Kenntnis und Interpretation einzelner historischer Ereignisse beitragen kann. Als Beispiel wählte er den Zeitabschnitt einer politisch-militä-

¹⁸ J. Sašel, *Museum Helveticum* 31, 1974, 231.

¹⁹ Zastopanost novcev posameznih emisij podrobno navaja P. Kos, *Denarni obtok* 87 ss. Danes tudi ni arheoloških dokazov, da bi bil Karnuntum v tem času resneje prizadet: H. Stiglitz, M. Kandler, W. Jobst, »Carnuntum«, *ANRW* II 6, 1977, 660, op. 276.

²⁰ Npr. W. Schmid, *BRGK* 15, 1923/24, 225. Id., *JUAI Bbl.* 19—20, 1919, 139.

²¹ Glej P. Kos, *Denarni obtok* 89. Tako tudi E. Hudeczek, »Flavia Solva«, *ANRW* II 6, 1977, 465. G. Alföldy, *Noricum*, London 1974, 156.

rischen Krise zur Zeit der Markomannenkriege, welche der in- und ausländischen antiken Historiographie zufolge auch das heutige Gebiet Sloweniens verheert haben sollen und einen beträchtlichen Rückgang der wirtschaftlichen Entwicklung in diesem Gebiet verursacht haben sollen. Aus einer Analyse der Münzenfunde geht hervor, daß die Behauptung, der gesamte Raum sei stark in Mitleidenschaft gezogen worden, — außer für das Gebiet von Celje und, in geringerem Maße vielleicht für das Gebiet von Emona — nicht haltbar sind; ebenso wenig läßt sich eine Zäsur in der wirtschaftlichen Entwicklung der größeren Städte erkennen.

KRONIKA

Casopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo — »Kroniko«. Revija je ilustri-rana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske krajevne zgo-dovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgo-dovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slo-venije, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 12/I. Letna naročnina za tri številke znaša za ustanove 450 dinarjev, za posameznike 300 dinarjev, posamezna številka velja 150 dinarjev, dvojna številka 250 dinarjev.

Po izredno ugodnih cenah so na razpolago tudi večinoma vsi starejši letniki revije: od 3/1955 do 23/1975 po 50 din (le letnik 15/1967 je raz-prodan), letnika 24/1976 in 25/1977 po 75 din, letnik 1978 po 120 din in letnika 1979 in 1980 po 160 din za posameznike oziroma po 240 din za ustanove, letnik 1981 po 160 oziroma 250 din in letnik 1982 po 180 oziroma 280 din.

V seriji »Knjižnica Kronike« so doslej izšle naslednje publikacije:

- Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJA-NE (1956), 72 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Sergij Vilfan — Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE ME-STNE HIŠE (1958), 128 strani. Cena: 20 dinarjev;
- Peter Vodopivec, LUKA KNAFELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani. Cena: 30 dinarjev.